

Історико-бібліографічний огляд літератури до історії населених пунктів і районів Волинської області (2009–2012 рр.)

Актуальність. В краєзнавчій історіографії та історичній бібліографії є постійна потреба відстеження, фіксації та аналізу літератури з історію міст і сіл України, яка має стати у майбутньому основою нового енциклопедичного видання про Волинську область. Упродовж 2009–2012 років опубліковано ряд краєзнавчих нарисів, наукових і публіцистичних видань, які відповідно до завдань Національної спілки краєзнавців України по створенню нової енциклопедії «Історії міст і сіл України» доповнюють історію населених пунктів Волинської області.

Мета і завдання цієї статті – проаналізувати публікації за період 2009–2012 рр. та залучити до наукового обігу в історичне краєзнавство.

Виклад матеріалу. Нарис учителя історії *К. Лесіцької* [1] охоплює історію с. Броди Ратнівського району від часу появи і до сьогодення. Подано розповіді про зниклі хутори та інші кутки, урочища, водні об'єкти тощо. Книга насичена великою кількістю світлин, хоча не всі вони нормальної якості. Сільська рада, школа, церква, колгосп, лісництво знайшли своє відображення в книзі, як важливі установи й організації в житті селян. Цікаво, що школа бере початок від хати-читальні початку 30-х років ХХ ст. й до сучасної НВК «ЗОШ I–III ступенів – дитячий садок», а церква Івана Богослова – урочисто відкрита у 1995 році.

Увага приділена ветеранам війни та праці, в тому числі тим, хто воював в Афганістані. Окремо згадуються ті, хто підпав під репресії. Селяни пережили важкі роки Другої світової війни, були втягнуті у громадянську війну, яку вела УПА.

Втім, мирне життя, повсякдення з його клопотами переважило труднощі. У селі було зафіксовано 16 матерів-героїнь і тому досить великими є окремі родини Аврамуків, Ващуків, Мерчуків, Ятчуків та ін. Певною мірою у нарисі показано не тільки будні, повсякдення, а й дозвілля селян, участь у різних святах.

Нариси *Свігун Надії* «Гріє душу село...» [2] це емоційна розповідь про село Дольськ Турій-

ського району, для якої автор багато років збирала матеріали і досліджувала його історію. Село Дольськ належить до давніх поселень Волинського Полісся і згадується у публікаціях відомих волинезнавців М. Теодоровича, О. Цинкаловського й інших. Книга написана на археологічних та документальних джерелах. У ній використано фольклор, топоніміку, світлини. Адже це село було потужним центром релігійно-освітнім та друкарським. У наступні віки село і люди переживали багато подій, які переживало все Волинське Полісся під владою різних держав. Не минули село й події революцій та воєн ХХ ст. з трагедіями й проблемами, які залишилися у спадщину нащадкам, але селяни з надією крокують разом з незалежністю і проблемами сучасної України. Історичні і документальні джерела не є численними, і лише об'єднавши їх з археологічними знахідками, народними переказами, місцевою топонімікою, фотодокументами можна було написати ці нариси.

«*На просторах Камінь-Каширицини*» [3], таку назву має книга про Камінь-Каширський район, який є одним із самобутніх куточків Волинського Полісся, багатих на предковічні ліси, чисті озера, запашні луки, поля. Від першої писемної згадки у Галицько-Волинському літописі під 1196 роком веде свій лік історія міста Каменя-Каширського. У районі 77 об'єктів культурної спадщини, в тому числі 11 пам'яток містобудування та архітектури національного значення, 8 – місцевого, а також 58 пам'яток історії, монументального мистецтва, археології місцевого значення. Представлено відомих людей краю таких як Григорій Рафальський – митрополит Новгородський, Санкт-Петербурзький і Фінляндський, Євген Шабліовський – літературознавець, Дмитро Степовик – доктор філософії, богословських наук і мистецтвознавства та інші.

Книга *Василя Загури* про с. Куснище [4] наповнена подіями і особами від часу першої згадки про село. Крізь віки автор показує, які події найбільше зачіпали його. Звичайно, що це

світові війни й революції. Багато односельців загинули у Другій світовій війні. Їхні імена увіковічені у списках книги пам'яті – 90 осіб. Окремий розділ присвячено односельчанам, які були в УПА. Представлено факти боротьби з радянською владою.

Повоєнний розвиток села відмічений активністю трудівників, діяльністю сільської ради, школи. Історія Воскресенської церкви у Куснищі переплетена з долею її священиків, серед яких були видатні постаті. Список священиків подано на с.158 від 1620 р. Про зміни в архітектурі села розповідають світлини різних років, серед них фото і рисунки старої і нової церкви, старого і нового приміщення школи.

Ґрунтовний краєзнавчий нарис вийшов за редакцією *О. Середюка* про селище Рокині [5]. Історична довідка про населений пункт розповідає про нього від першої літописної згадки і з версіями походження назви. У книзі багато місця займають історичні постаті, трудівники, окремо приділена увага сільськогосподарській станції і сільськогосподарському музею-скансену, де під відкритим небом зібрано будівлі, господарські споруди і реманент.

Документи і світлини збагачують розповідь про життя людей та їхні досягнення, про роль школи і церкви у розвитку селища, у його духовному повсякденні.

Валентина Штинько і *Євгенія Ковальчук* [6] збрали і видали краєзнавчі нариси про сакральні святині і людей у багатьох селах різних районів Волинської області. Ці нариси, яких близько 50-ти друкувалися у багатьох номерах газети «Волинь-нова» і були доповнені документальними та ілюстративними матеріалами, кольоровими вкладками. Ця книга є важливим свідченням і документом для нащадків, історичною сторінкою про духовність і суттєвим доповненням до історії населених пунктів Волино-Поліського краю.

Монографія *Святослава Терського* [7] присвячена княжому періоду в історії міста Володимира-Волинського, складається з 5-ти розділів і має покажчик імен та географічний. Вона написана на значній кількості історичних джерел, серед яких багато археологічних, оскільки автор брав участь в розкопках стародавнього Володимира і окремо представлено писемні джерела у 1-му розділі. Книга охоплює важливі пам'ятки середньовічного міста і старожитності. Поєд-

нання речових і писемних джерел дають можливість проникнути у глибину століть й відтворити життя міста. Особливе значення має відтворення інфраструктури міста, розташування забудованих житлових кварталів, торгово-ремісничих центрів, релігійних храмів, дитинця, окольного граду. Розглянуто систему укріплень.

Саме у княжий період припав найбільший розвиток міста, важливого центру Волинсько-Галицької держави. Звичайно, що причетними до слави Володимира були Роман і Данило Галицькі та їхні попередники і послідовники.

Господарство і культура міста представлені у багатьох ілюстраціях, частина яких подана у кольорі. Особлива увага приділена військовій справі, зброї та іншим обладункам пішого і кінного воїнів. Для дослідників цікавим буде «Каталог житлових та господарських споруд Володимира (IX–XIV ст.)» і «Каталог поховань IX–XIV ст. на території старого міста». Від кам'яного віку (понад 12 тисяч років тому) і перших поселень до спалення татарами міста у 1500 р. складено «Літопис важливих дат і подій».

Дві публікації присвячені 600-річчю Шацька. Перша – «Шацьке поозер'я» *Валерія Мельника* [8] – це мистецько-краєзнавче видання присвячене 600-річчю Шацька. Великий формат книги і якісний папір дають можливість представити історію, культуру і природу у виразних ілюстраціях. Як перлина України, поозер'я багате не лише водними ресурсами і об'єктами, лісами, рідкісними тваринами і рослинами. Воно має славу історію, яка складає частину загальноукраїнської та європейської. Про це свідчать часи Галицько-Волинської держави, Литви і Речі Посполитої, Російської імперії. Польська шляхта і російське дворянство мали за честь володіти Шацькими озерами, або мати угіддя в цьому мальовничому краї. Серед власників озер були гетьман Іван Виговський, графи Ржевуські, Понятовські та Браницькі.

Після другої світової війни у поозер'ї відновлюється життя, будуються підприємства і житло. У той же час діють загони УПА, згадки про які існують і до сьогодні. Справедливими є твердження автора про регіон як привабливий до вкладання інвестицій в оздоровчо-відпочинкову та краєзнавчо-туристичну інфраструктуру. Отже, ця книга може служити рекламним проспектом і наочним посібником при викладанні курсу волинезнавство.

Друга книга – краєзнавчо-історичний екскурс *О. Демедюка* «Шацьк» [9], в якому спроба узагальнити матеріал про селище різних часів і висловити власні думки про історію краю і його роль у державотворенні. Автор представляє окремі концепції походження Шацька, поняття «Полісся», які є дискусійними. У книзі висловлено життя людей і розвиток селища від найдавніших часів: у часи князівські, литовсько-польської доби, в складі Росії та СРСР. У тексті документи, світлини, статистика і хронологія, картографічні матеріали. Представлено пам'ятки історії та культури, культові споруди, наслідки археологічних розкопок в урочищі Сад. Дискусійним є твердження автора, що краєзнавство не стало основою історії (с. 48). Воно може стати тільки основою історії регіону. Втім, історичне краєзнавство має у своїй основі історичну науку з її методами і технологіями. Дискусійними є твердження викладені у висновках (с. 130), де можливість прогнозування майбутнього не може бути сприйнято як альтернатива, бо історичний процес не має альтернативи.

О. Демедюк є також автором книги про села Шацького району [10] – Світязь, Підманово, Омельно. Це історико-краєзнавчі нариси про історію, природу і культуру населених пунктів, життя яких пов'язані з Шацьким поозер'ям і озером Світязь зокрема.

У виданні про *Любомльщину* [11] подається історія району від найдавніших часів, у викладі основних подій, представлення історичних постатей. До книги вміщено п'ять інвестиційних проектів: у галузі харчової промисловості та переробки сільськогосподарських продуктів, добування незавершеного житла, розвиток м'ясо-молочного скотарства, відгодівля великої рогатої худоби; та п'ять інвестиційних об'єктів: складські та інші приміщення, торговий центр, колишній тваринницький комплекс, виробниче приміщення заводу «Світязь».

Ілюстрації та статистика, характеристика інвестиційних об'єктів дозволяють ознайомитись з можливостями їх використання як у господарському розвитку району, так і в туристичній сфері.

Велику частину книги займає історія населених пунктів району відповідно до існуючих сільських рад. Звичайно, що туристична сфера повинна мати в районі власну інфраструктуру,

яка має спиратися на історико-культурну спадщину. Пам'ятники, храми, пам'ятки природи, зокрема згоранські озера, можуть бути внесеними в проекти створення оздоровчих і відпочинкових об'єктів. Інформація книги може бути використана також для краєзнавчої роботи – навчання та поширення краєзнавчої освіти і знань.

Важливо, що з'явилися нові книги про Полісся і поліщуків. Автори історико-краєзнавчих нарисів «За болотом Луховим...» *М. Денисюк і Т. Філюк* [12] пишуть про своє село на Ратнівщині і людей, намагаючись розкрити їхні долі упродовж кількох віків. Перед читачем проходять події, які зачіпали не тільки навколишні села, а й Україну. У книзі передаються особливості життя у поліському регіоні. Село пишеться своїми людьми, які в основному працюють на землі, але частина з них стала представниками інших професій – учителями, лікарями правниками тощо.

Через спогади і документи автори показують долю односельців, яких зачепило воєнне лихоліття і різні політичні переслідування. Вони ілюструють це через книги пам'яті. Згадують і життя євреїв, яких в основному знищили нацисти, а також тих, небагатьох, хто вижив і приїздить до колишньої батьківщини.

Частина сторінок книги присвячена релігійному життю, церковним справам. Розповідається про історію будівництва храмів.

Із захопленням, з ілюстративним матеріалом розповідається у книзі про чудову природу краю: ліси, озера, болота, краєвиди над Прип'яттю, мальовничі куточки із старезними дубами.

Певний час селяни окрім ґрунтових не мали добрих доріг та постійного зв'язку. Лише у 1980-х роках постали дороги з твердим покриттям і змогли вже курсувати автобуси, регулярно поступала пошта. Хабарище, Щетинська Воля, Залухів тепер мають зв'язок з райцентром і Луцьком.

Варто підкреслити, що через усю книгу проходить теза, що жоден окупаційний режим, жодна зовнішня влада не дбала про поліщуків. Звичайно, що умови життя і розвитку Полісся у різні часи були з різними можливостями відповідно до розвитку людства, але виживати, будувати і творити потрібно було враховуючи власні сили й можливості.

А власні сили є, бо одним із свідчень стала ця книга і люди, які об'єдналися навколо її видання і які хочуть, щоб їхнє село мало всі умови необхідні для того, щоб життя було заможним і щасливим.

Ця книга знайде читача в згаданих у ній селах, а також у всіх, хто не байдужий до історії культури та природи рідного краю.

Книга *Є. Д. Ющука* про Навіз Рожищенського району [13] присвячена 435-ій річниці першої писемної згадки про село. Вона складається з п'яти розділів. Перший розділ розповідає про місцезнаходження села на карті Рожищенського району і Волинської області, про перші давні поселення, про навколишню природу краю. У XVI столітті селом володів Михайло Загоровський, але воно переходило до різних власників і впродовж кількох століть селян гнобили польські та російські поміщики.

У книзі наголошується на тому факті, що власне житло селяни стали будувати з другої половини XIX ст. з місцевого матеріалу: дерево, солома, очерет. Орної землі не було у достатній кількості й багато селян виїздили на заробітки.

У другому розділі висвітлено міжвоєнний період польського панування. Згадується реформа, за якою кращі землі переходять до переселенців з Польщі й одночасно проводиться політика ополячення і покатоличення. Втім, у селі створюється осередок «Просвіти» з 30 осіб, який очолює М. Щиборук.

Третій розділ присвячений природі та екології, де розписано кліматичні умови, рослинний і тваринний світ, Гурсько-Гривенський гідрологічний заказник з переліком позицій, що входять до «Червоної книги».

Друга світова і Велика Вітчизняна війна глибоко зачепили село і людей, про що свідчить пам'ятник жителям, які загинули на фронтах і список односельчан. Повоєнна відбудова здійснювалася руками тих, хто залишився або повернувся у село. Їхні прізвища згадані серед ветеранів колгоспного руху, землеробів, будівельників, щоферів, доярок тощо. Про це розповідає четвертий розділ книги, у якому також представлена робота сільської ради, школи культури. Духовність селян пов'язана з давньою мурованною у XV–XVI столітті і новою Свято-Успенською церквою, які представлені на світлинах.

П'ятий розділ накреслює перспективи села, розповідає про молодь та сучасне життя. Основою цього розділу є світлини, що і відтворюють це життя.

У книзі багато світлин до кожного розділу, а також використано архівні джерела і літературу.

Серед публікацій вирізняються дві книги *Олександри Кондратович* історико-краєзнавчий нарис про села Кримне і Броницю [14] й «Народний календар Волинського Полісся (зима, весна, літо, осінь: від свята до свята)» [15].

Дослідження сіл Кримна і Брониці Камінь-Каширського району О. П. Кондратович, розповідає, що ці поліські села мають давню історію, про що свідчать археологічні знахідки. Серед них відомий скарб с. Качин того ж району, срібні прикраси якого свідчать, про торговельні зв'язки з іншими територіями, про використання ювелірних виробів,

Село Кримне пережило складні роки, коли йому мали змінити назву. Але патріоти, як пише автор, відстояли назву свого села. І містечко Катеринівка знову стала селом Кримне.

За різних влад жили і працювали кримняни на своїй землі, на панській, у колективних господарствах. Але при різних владах і формах власності вони завжди залишалися патріотами своєї землі та краю. Пан Ян Терлецький не зміг переконати селян змінити на Катеринівку назву села, яке продовжувало розвиватися і у якому була збудована церква і торгова площа, на якій проходило 12 ринків на рік.

Багато сторінок у книзі присвячено різним родинам, які прагнули будувати щасливе життя. Розповідається про родини Федчиків, Грицаків, Василів та інші. У тому числі автор розповідає про свою родину від гілки Василів, про своїх батьків Надію і Павлину Кондратовичів. Трагічність долі поліського села підкреслюється і підсилюється подіями років Другої світової війни і перших повоєнних років, коли політичні рухи, переслідування влади руйнували родини. Втім, на оптимістичній ноті звучать слова про майбутнє села, де є прагнення поколінь вчитися, працювати.

Друга книга про народний календар є одним з наступних творчих доробків О. Кондратович в галузі етнографії Полісся. Вона складається з чотирьох розділів, відповідно до кожної пори року за народним календарем. Вона охоплює свята, які до сьогодні збереглися у поліських

селах, у традиціях живої мови, піснях, танцях, в традиційних обрядах, з використанням рушників, посуду, страв.

Частина цих свят ведуть свій родовід ще від язичества, а окремі традиції враховані у християнських обрядах. Народний календар на прикладі кількох десятків свят у часовій послідовності показує ті звичаї, які полісяни зберігають століттями, передають своїм дітям та онукам.

Важливість цієї книги полягає в тому, що вона підкреслює також характерні риси поведінки людей, тобто їхній менталітет і традиції. Обсяг книги майже 6 друківаних аркушів і вміщує ілюстративні матеріали.

Матеріали зібрані О. Кондратович можуть бути використані при викладанні курсів етнографії та волинезнавства як у загальноосвітній, так і вищій школі. Отже, ця книга заслуговує бути потрібною викладачам і студентам, вчителям та учням і всім, хто цікавиться культурою, традиціями та звичаями рідного краю.

Історико-краєзнавчі нариси *Р. Н. Миткалика* [16] побудовані на спогадах і документах, де дійовими особами виступають село Прилісне з околицями і його люди. Шість розділів книги охоплюють природу краю з географічними характеристиками, історичне минуле, окремо події ХХ століття, лихоліття Другої світової війни, повоєнні роки і сучасність.

Важливими є топонімічні дослідження автора, які говорять і свідчать про географічні назви, відтворюючи давню історію, важливі події або традиції.

Особливістю книги є намагання автора показати рідний край на тлі подій всесвітньої історії, що йому вдається, використовуючи історичні екскурси. В центрі уваги село Прилісне, яке до 1964 р. мало назву Маневичі, яку перебрав на себе райцентр. Також багато уваги приділено історичним постатям, які відомі в краї і за його межами. Тільки прізвище автора представляє тринадцять родин Миткаликів. Як ніж пройшла по родині війна і політика, яка одних змусила стати на бік нацистських окупантів, інших – на бік радянської влади, ще інших – піти в УПА.

Життя селян не завжди було сумним і непривітним. Були й часи відпочинку та дозвілля, коли молодь співала і танцювала, коли відмічали різні свята – державні та традиційно-поліські.

У господарському житті Прилісного поруч стоїть назва Сойне, якого немає на картах, але всі знають цей важливий у регіоні торфобрекетний завод, що забезпечує роботою і паливом, що допомагає змінювати і вдосконалювати соціальну сферу села.

Велика кількість документів та світлин стверджує достовірність інформації та ґрунтовність пошукової роботи, аналізу й висновків, які визначають майбутні шляхи.

Слово про книгу великого авторського колективу «**Земля моїх батьків**» [17] написали член Національної спілки краєзнавців України Григорій Гуртовий і голова Луцької райдержадміністрації Володимир Демчук, який долучився до пошукової роботи і написання книги. Вона охоплює історію сіл Промінь, Вербаїв, Мстишин, Коршовець, Лучиці Луцького району, насичена оригінальними архівними документами, картами. Автори представили галерею історичних постатей, які відомі не лише в області, а й в Україні та за її межами, представили список жителів, які загинули у роки Другої світової війни. Вони не оминули жаклих подій війни, коли німецькими карателями у 1943 р. було спалено с. Вербаїв, протистояння між радянською владою, ОУН і УПА.

Згадуються складні роки повоєнного часу, створення колгоспу, будівництво закладів культури і медицини в селах. Детально викладено історію відомої ікони Пулганівської Божої Матері й Свято-Михайлівської церкви с. Промінь та її настоятелів. Розповідається про храм Петра і Павла в с. Коршовець. Багато уваги приділено становленню і розвитку освіти, зібрано світлини, які представляють школи, учителів й учнів у Коршовці та Проміні у різні часи.

Г. Гуртовий і Г. Курта склали історико-краєзнавчий нарис про с. Городок Луцького району [18]. У межах села археологами П. Раппопортом, В. Коноплею, С. Панишком було досліджено залишки різних культур, зокрема пізнього палеоліту, давньоруського часу. В урочищі Кампа збереглося городище Х–ХІІІ ст. В урочищі «Замчисько» знайдено кераміку від давніх культур аж до давньоруського часу. Скарб монет 1500 р., знайдений у Городку, свідчать про господарське життя.

Цікавим є той факт, що Городок було перейменовано на Йосипівку і довелося боротися за повернення його назви.

У книзі приділено увагу пошукам писемної згадки. Перша згадка про село належить до 26 грудня 1551 р. Понад 129 років стоїть у Городку Свято-Миколаївський храм, його купили і перевезли у 1890 р. з села Білосток. До 120-річчя храму встановлено пам'ятний знак.

Литовської метрики. З історією села зв'язані відомі роди Дубинецьких і Пронських, які у різні часи володіли ним. Це село відоме багатьма славними іменами. У ньому народився видатний борець Петро Михайлович Янковський, матеріали про якого зібрано у Торчинському історичному музеї. Село перебувало у володінні відомого письменника Юзефа Крашевського, якому у 2012 р. відзначається 200 років від дня народження. Він багато написав про Волинський край. Згадуються й сучасники – лікар Ю. Фокін і його родина, брати Пенціки, хлороби і вчені. Історія села та його жителів дозволяє пишати нащадками і брати з них приклад.

Багато уваги приділено війнам і революціям, важливим датам і подіям ХХ ст. Сельчани брали участь в УПА, їхні спогади свідчать про українсько-польський конфлікт і таргедію 1943–1944 р.

У 2012 р. Г. Гуртовий презентував нову книгу. Це книга про село Білосток [19], біля якого розташовані Козацькі криниці з цілющою водою, про що свідчать давні перекази. Осередком християнської віри, незважаючи на межконфесійні чвари, й освіти був монастир і повітове та приходське духовні училища, які були відкриті у приміщеннях монастиря. Село і монастир пов'язані з ім'ям Іова Кондзелевича – відомий художник, який є засновником волинської іконописної школи кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст.

Книга *«Обірване коріння нації. Волинська хрестоматія»* члена Національної спілки краєзнавців України А. І. Бондарчука [20], який є народним депутатом України першого скликання, охоплює важливі події, що вплинули на розвиток нації, мали резонанс у світі, та позначились на долі Волині й Полісся, волинян і поліщуків.

Автор використав багато документів та свідчень людей, що робить його розповіді реалістичними й достовірними. Книга може бути прикладом використання «усної народної історії» як методології викладу місцевих подій, які

не відбиті у документах архівів. Вона поділена на 9 частин, кожна з яких має свій заголовок. Центральними дійовими особами виступають люди і села Грива Камінь-Каширського, Соб'ятин Маневицького і Вовчак Турійського районів, а також автор.

Вже у першій частині «На зламах історії» справедливо зауважено, чотири події вплинули на хід світового історичного процесу, а саме Перша і Друга світові війни, Жовтнева революція і Громадянська війна, розпад СРСР, які відкрили нові шляхи й поліським селам. Тільки одні з них розвивалися а інші зникали. Факти, свідчення, коментарі першої частини книги становлять основу для роздумів й оцінок, які читач може знайти у тексті або зробити сам. Вони в основному стосуються «хвороби», якою за автором є більшовизм.

Друга частина «Волинь. Витоки опору» переносить читача в конкретні події від 30-х років ХХ ст., коли починають активно діяти націоналістичні групи, з'являються Т. Боровець, загони УПА і коли розкол серед націоналістів набув характеру братовбивчої війни. Спираючись на спогади і документи, автор згадує спеціальні групи і агентів НКВС, які вливалися в ОУН або діяли ніби загони УПА.

У третій частині «Розповідають документи» вміщено як відомі та і маловідомі документальні свідчення про угоди радянського НКВС з німецьким гестапо. Секретний додатковий протокол від 23 серпня 1939 р., підписаний В. Молотовим і І. Рібентропом. Частина документів розповідає про боротьбу силових відомств з українським націоналістами.

Частини 4, 5, 6 стосуються історії сіл Грива, Соб'ятин і Вовчак як приклад долі багатьох населених пунктів краю, з яких чимало зникли з сучасної карти. А їх сотні тільки по районах Волинської області. У шостій частині вміщено слова пісень, які складали і співали люди, криючись від влади. Співали про своє злиденне життя, про Сталіна і Гітлера, про колгоспи і радгоспи. Вражаючими є долі представлених у книзі людей, зокрема родин Конищуків, Марчуків та ін., які мають онуків та правнуків, котрим вже потрібна ця книга для власного самоутвердження на рідній землі.

Сьома частина «Волинський мартиролог: хутори і села – «чорні діри» картографії і статис-

тики» пройнята болем за знищені, спалені, зруйновані населені пункти. Частина з них була ліквідована у процесі колективізації, укрупнення. Були змінені назви багатьох сіл, які нібито несли в собі небезпеку для майбутнього життя і радянського патріотизму. Насправді, зникав історичний ареал топонімії, основа формування і збереження національної самосвідомості.

«Власний погляд у минуле» викладений автором у 8-й частині книги. Переосмислення минулого, особливо багатого на суперечливі події, завжди болюче, але виклад власного досвіду і власних оцінок має сприяти майбутнім поколінням у зрозумінні минулого.

Особливою є остання частина «Привид Косово над Україною», де А. Бондарчук подає висновок, у якому наголошує, що косівські події «дуже слизький і небажаний прецедент для багатьох держав, у тому числі України».

Всі частини книги об'єднує ідея розповісти про долю поліщуків та Полісся крізь призму історії і долі тих сіл, про які говорить автор у книзі і яка виявилась подібною для багатьох населених пунктів і людей краю. Він робить це як журналіст, використовуючи велику джерельну базу для підсилення своєї розповіді. Можна певною мірою не погодитися з назвою книги «Обірване коріння нації», бо саме на теренах Волино-Поліського краю воно збереглося, а історична пам'ять і національна свідомість тим більше, хоча були доволі травмовані й ушкоджені. У книзі багато роздумів філософського, історико-політичного та морально-етичного спрямування. Вони й наштовхують на переосмислення минулого крізь призму нових вимірів життя XXI століття.

Документи, спогади, ілюстрації, статистика справді роблять книгу хрестоматією. Вона може бути використана для вивчення історії краю і викладання курсу «волинезнавство».

Отже, багато в чому нариси про населені пункти схожі між собою й у той же час різні, як і доля людей і родин, які у них жили і живуть. Мікроісторія Волинської області поповнилася за 2009–2011 роки низкою краєзнавчої літератури, яка сприятиме подальшій роботі над історією міст і сіл, поповнить новими сторінками волинезнавство. Ці книги є вагомим внеском у ряд публікацій для створення майбутнього тому «Волинська область» в новому

енциклопедичному виданні «Історія міст і сіл України».

Документально-публіцистичною є ще одна книга А. Бондарчука про 1996–2006 рр. [20]. Вона починається з хроніки подій і статистичними таблицями про сільське і міське населення Горохівського району, його кількісний і віковий склад, зміни щодо народжуваності й смертності та кількість дворів.

Автобіографічного характеру є наступна книга А. Бондарчука *Хроніка волинського «камікадзе»* [21]. Вона наповнена спогадами про 10 років від початку шляху до депутатської діяльності автора. Він згадує про важкий шлях виборчого процесу, коли він став депутатом Верховної Ради першого скликання. А. Бондарчук розповідає про людей, які зустрічалися на його шляху і залишили як гарні спогади, так і негатив у спілкуванні. Книга вміщує порівняльну статистику по Горохівському району, документи і світлини. Багато уваги приділено роботі Верховної Ради, її комісіям. Автор розповідає про складні події перевороту гекачепістів, що могло привести до повернення СРСР, про конституційний процес і ствердження незалежності України. «Фатальні парадокси української незалежності» – таку назву має останній розділ книги, де автор аналізує прогалини у будівництві української державності і сподівається на краще майбутнє для України.

Першою великою за обсягом стала книга *Володимира Музиченка* [22] про єврейську громаду міста Володимира-Волинського, який євреї у давні часи називали Людмир. Вона розповідає про життя впродовж 800 років єврейської общини та її трагедію під час холокосту у роки Другої світової війни. Володимирські єврейські купці і ремісники були відомі у Європі своїми товарами і виробами. Вони мали привілеї від литовських і польських правителів, хоча окремі з них і проводили антиєврейську політику. У книзі розповідається про організацію життя єврейського кагалу та його керівників. Євреї як і представники інших меншин розселялися компактно і крім житлової забудови будували синагоги, будівлі торгівельного та ремісничого призначення. У Володимирі функціонували шинки, корчми, заїзджі двори. Основна маса єврейського населення міста була бідна і знедолена, яка щоденною важкою працею намагалася прогодувати свої ро-

дини. Плани міста різних часів показують розташування єврейських кварталів, забудови і цвинтарів.

Частина матеріалу про рабинат різних часів, представляє керівників громади і духовних наставників, таких як Ваад Арба Арцот, Шломо Карлінгер, легендарна жінка-цідик Хана-Рахель Вербемахер та інші.

До Другої світової війни євреї мали свої освітні, партійні, культурні та спортивні осередки, чоловічу і жіночу школи, про що свідчить ілюстративний матеріал. Виходили на ідиш газети. Війна принесла незворотні втрати для єврейської громади Володимира-Волинського – нацисти знищили 22000 осіб єврейської національності. Було розстріляно німцями 600 офіцерів з табору Офлаг № 365 «Норд», які були євреями.

У книзі зібрано багато спогадів, які стосуються 20 століття. Серед них жакливі свідчення про холокост. Автор включив додаткові матеріали та літературу, які допомагають орієнтуватися в тематиці книги.

За спонсорства і передмовою народного депутата В. Горбатюка вийшла книга краєзнавчих нарисів про його рідне село *Піддубці* Луцького району [23]. 13 авторів подали свої матеріали до книги. Зокрема, О. Бірюліна розповіла про село за допомогою археологічних та документальних джерел, а також про дві писемні згадки і найдавніших мешканців, про таємниці курганів, які розповідають про волинян і дереговичів, чий культури переплелися у цій місцевості на межі Волині та Полісся. Вона згадала Я. Фітцке, К. Мельник та інших дослідників давнини. Н. Пушкар простежує зв'язок з Піддубцями родини Косачів і Лесі Українки, яка писала про село спогади – «образки». Г. Гулько присвятив свої нариси Свято-Троїцькому храмові, його іконі та дзвонам, а також Другій світовій війні, де виклав власні погляди на тогочасну ситуацію та долю людей, які воювали за різні ідеали, але пам'ятники і могили знаходяться в одній землі.

Інші автори приділили увагу рідній школі, культурі, спортивним досягненням, проблемам минулим і сучасним, які вимагають у влади і громади їх долати й сподіватися на краще майбутнє. Книга насичена ілюстративними матеріалами і має 8 кольорових вкладок.

Суттєвим наповненням історії населених пунктів є публікації про людей – подвижників своєї справи у різні часи. Зокрема про Луцького князя Миколу Святошу і його діяння у XII ст. пише І. Майданець [24]. Життя Андроника Лазарчука – художника з Ковельщини дослідив А. Семенюк [25]. А. Антонюк здійснив проект книги про Миколу Царенка – відомого організатора культури на Волині у радянський час [26].

Дві книги розповідають про талановитих і відомих людей на Старовижівщині: нариси «Надвечір'я моє...» [27] про 20 років хору «Надвечір'я», створеного у грудні 1990 р. Друга книга «На берегах Вижівки-2» [28], що продовжує розповідь першої книги, яка вийшла у 2008 р. увібрала спогади людей старшого покоління. 22 автори взяли участь у першому виданні і 26 у другому. Тут представлена історія, природниче, мистецьке, літературне краєзнавство й відомі постаті.

«Голгофа академіка Кравчука» [29]. Таку назву має документальний збірник про відомого волинянина математика Михайла Кравчука, який вийшов у серії «Бібліотека вчителя» Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, за упорядкуванням професора Мирослава Кратка, що є важливим доповненням до вже відомих сторінок видатного вченого, репресованого сталінським режимом.

Висновки. Слід зазначити, що важливими тенденцією в історичному краєзнавстві є поява нових напрямів дослідження, що простежується у краєзнавчих виданнях останніх 3-5 років, пов'язаних з долею людей, а також збільшується загін дослідників, які пишуть про свої населені пункти, намагаючись охопити історію якнайширше. Варто відмітити, що стали публікації толерантнішими до минулого і до пращурів, що позначається на більшій об'єктивності історичних оцінок. Ця тенденція є важливою у напрямі виховання нових поколінь і створення національної монолітності у державі

У видавництвах Волині й України постійно друкується література з історії міст і сіл, але інформація про неї не завжди вчасно доходить до бібліографів й дослідників. Тому й у цю статтю вміщено не всі публікації, про які автор знає лише побіжно, але не мав можливості з ними ознайомитися.

Джерела та література

1. Лесіцька Катерина. Історія села Броди. Історико-публіцистичний нарис / Катерина Лесіцька. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. – 96 с.
2. Свігун Надія. Гріє душу село... Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Терен, 2009. – 310 с.
3. На просторах Камінь-Каширщини. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2009. – 100 с.
4. Загура Василь. Село Куснище. Історико-краєзнавчі нариси / Василь Загура. – Луцьк: Надстир'я, 2009. – 256 с., іл.
5. Рукині – Рокині (Руки, що творять) / За ред. О. Середюка. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 312 с.
6. Штинько В., Ковальчук Є. Храми і люди. Краєзнавчі нариси. – Луцьк: Терен, 2010. – 292 с.
7. Терський С. Княже місто Володимир: Монографія. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
8. Шацьке поозер'я: краєзнавчі штрихи з минулого і сьогодення / Валерій Мельник. – Луцьк: Волиньполіграф, 2010. – 40с., 137 іл.
9. Демедюк Олексій. Шацьк. Краєзнавчо-історичний екскурс / Олексій Демедюк. – Шацьк: ПП Корнелюка В. В., 2011. – 140 с., іл.
10. Демедюк Олексій. Світязь. Підманово. Омельно. Села Шацького району Історико-краєзнавчі нариси / Олексій Демедюк. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – 256 с., іл.
11. Любомльщина історична туристична, інвестиційно приваблива: Довідник-путівник / Упоряд. Скляничук М. Ю. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – 200 с.; іл.
12. Денисюк М., Філюк Т. За болотом Луховим... Історико-краєзнавчі нариси / Микола Денисюк, Тодось Філюк. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – 180 с.; іл.
13. Юшук Є. Д. Село Навіз: у пам'яті минулих і нинішніх поколінь: історико-краєзнавчий нарис / Є. Д. Юшук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 216 с.
14. Кондратович О. П. Кримно і Брониця: минувшина та сьогодення / О. П. Кондратович. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 178 с.
15. Кондратович О. П. Народний календар Волинського Полісся від свята до свята. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 200 с.
16. Миткалик Р. Н. Моє село, мої односельчани... Історико-краєзнавчі нариси / Р. Н. Миткалик. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – 352 с.
17. Земля моїх батьків. Історико-краєзнавчий нарис / О. А. Дармовіс, В. М. Демчук, Л. В. Кальчик, Г. М. Патута. – Луцьк: Волиньполіграф, 2011. – 252 с.
18. Гуртовий Г. Історична доля села Городок Луцького району. Історико-краєзнавчий нарис / Г. Гуртовий. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – 156 с.
19. Гуртовий Г. Білосток з найдавніших часів. Краєзнавчі нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – 64 с.
20. Бондарчук А. І. Обірване коріння нації. Волинська хрестоматія / А. І. Бондарчук. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2012. – 592 с., іл.
21. Бондарчук А. І. Хроніка Волинського «камікадзе». Бурхливих десять літ / А. І. Бондарчук. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. – 896 с., іл.
22. Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимира-Волинського / В. Музиченко. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с., іл.
23. Піддубці: Там, де шуміли діброви... / Упорядники М Богущ, Г. Гулько. – Луцьк : Надстир'я, 2012. – 268 с. + 8 іл.
24. Майданець І. Микола Свтоша – князь Луцький. Сходження до чернечого подвигу: роман-есеї / І. Майданець. – Луцьк: Твердиня, 2010. – 68 с., іл. (Серія «Пантеон»).
25. Семенюк А. В обіймах мистецтва. Сторінки життя і творчості художника А. Г. Лазарчука / А. Семенюк. – Луцьк: Надстир'я, 2010. – 148 с.
26. Патріарх Волинської культури (з нагоди 90-річчя заслуженого працівника культури України Миколи Олександровича Царенка) / Автор проекту А. Антонюк. – Луцьк: Пульс, 2012. – 264 с., іл.
27. Чабан О. І. Надвечір'я моє...: Нариси / О. І. Чабан, В. І. Недзельський, В. М. Рожко. – Луцьк: Надстир'я, 2011. – 120 с., іл.
28. На берегах Вижівки – 2. Упорядник О. І. Чабан. – Луцьк: «Волинська книга» – ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с.
29. Голгофа академіка Кравчука: зб. док. / уклад. М. І. Кратко. – Луцьк: ВІППО, 2011. – 308 с.: іл. – (Бібліотека вчителя).